

CÖNKLERİN ÖNEMİ VE CÖNKLERLE İLGİLİ OLARAK YAPILMASI GEREKENLER*

Dr. Doğan KAYA

Özet:

Geçmişteki kültürümüzü günümüze aktarmada önemli bir vazife gören cönkler, âşık edebiyatı alanının vazgeçilmez ve aslı kaynaklarından birisidir. Cönklerdeki bilinmeyen nice şair ve şiirin, gün yüzüne çıkmasıyla bu alandaki eksiklik giderilmiş olacaktır. Ne var ki bunun için devlete, kişilere ve kuruluşların desteğine ihtiyaç vardır. Birtakım problemlerin halledilmesiyle arzu edilen netice alınması pek de zor değildir.

Bunun için cönklerin bir merkezde toplanması, mevcut cönklerin muhtevalarında nelerin olduğunun ortaya konulması ve cönklerin okunması yapılması gereken üç asıl mesele olarak kendisini göstermektedir.

Ülkemizde en geniş cönk arşivi Millî kütüphanede de mevcuttur. Bu cönklerin en eskisi hicrî 1200'lü yıllara aittir. Kültürümüzde tarih itibariyle en fazla çok XIX. ve XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu cönklerin tespiti, arşivlenmesi ve değerlendirilmesi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Hâlbuki edebiyatımızın ve halkbilimimizin en önemli kaynağı olarak bildiğimiz cönkler üzerinde bugüne kadar ferdi birkaç çalışmanın dışında herhangi bir çalışma ortaya konulmamıştır. Söz konusu çalışmalarla şüphesiz kültürümüze büyük katkı sağlanmıştır. Ne var ki hedef Türk kültürünün ihyası olduğuna göre bunları yeterli görmemek gerekir. Yeni hamleler ve sistemli çalışmalar yapmak öncelikli mesele olarak arşımızda durmaktadır. Bunun için neler yapılabilecekler şu maddeler altında oplanabilir:

1. Cönklerin tespiti ve toplanması,
2. Cönklerin muhtevalarının ortaya konulması,
3. Cönklerin günümüz alfabesine aktarılması.

Bu maddelerin her biri bir problem olarak karşımızda durmaktadır ve halli için gerekenler yapılmalıdır.

Cönklerde bilinmeyen nice şairler yahut bilinen şairlerin bilinmeyen nice şiirleri kayıtlıdır. Gerek edebî metinlerimiz gerekse Türkçemiz için çok önemli kaynak olan cönklerin kültürümüze kazandırılması için devletin yetkili kurumlarının oluşturacağı Cönk Tespit ve Değerlendirme Komisyonu kendisine çalışma esasları belirleyerek arzu edilen neticelere ulaşacaktır.

Anahtar kelimeler: Cönk, millî kültür, âşık edebiyatı, Cönk komisyonu, Cönk arşivi.

Abstract:

Cönks, as a tool which plays significant role on transmitting our culture to next generations, is one of the basic and indispensable sources of Turkish ashik (minstrelsy)

---

* Yayımlandığı yer: *Bilimin İzinde-Prof. Dr. Pakize Aytaç Armağanı*, 'Edtr. Reyhan Gökben Saluk), Berikan yay., Ankara, 2018, s. 269-274.

literature. By bringing many unknown poems and poets in cönks to the light, an critical deficiency in the field will be resolved. What was that, it is needed support of the state and institutions. It is not difficult to get desired result by overcoming this problem.

In order to achieve desirable goal, these three issues should be carried out: gathering all cönks in a center, putting forward detailed contents of existing cönks, and making transcriptions of them.

The most affluent cönk archive in Turkey exists in National Library. The oldest one of these cönks belongs to 13th century (Hijri calendar). In Turkish culture, the cönks had been mostly written in 19th and 20th century. To determine, archive and evaluate these cönks stands as a problem for researchers. However, except a few individual studies, it has not been seen a general work on cönks which are known as the most crucial source of Turkish folk literature and folklore. Although it has been provided great contributions to Turkish culture with these studies, the numbers of these works should not be seen as enough by considering vivification of Turkish culture. The primary goals should be systematic studies and new moves. To achieve it, the list what can be done can be summarized as:

1. Determining and collecting cönks
2. Exposing the contents of cönks
3. Transcription cönks

Each of these matters occur as problematic issues and it should be done what it is needed.

Keywords (anahtar kelimeler):

In cönks, many unknown poems, poets or unknown poems of known poets are recorded. Cönks, as a crucial source for both literary texts and Turkish language, should be gained to our culture. With this aim, Cönk Evaluation Committee which can be founded by authorized institutions will help to be reached desired goals.

Keywords: Cönk, national culture, ashik (minstrel) tradition, Cönk Committee, Cönk archive.

.....

Cönkler, âşık edebiyatının ve Türk halkbiliminin en kaynaklarındandır. Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan (tulânî), sırtı dar, ensiz, deri kaplı defterlerdir. Benzerliğinden ve şeklinden dolayı bu defterlere *sığirdili*, *danadili* bazen de *dil mecmua* denildiği de olmuştur. Bazı kayıtlarda cönk yerine *beyaz-ı büzürg* ifadesi kullanılmıştır. Aydınlar da bu defterlere *sefine-kâri* demişlerdir.

Kelimenin milliyeti hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş kelimenin Cava ve malaya dillerindeki “conk” sözü ile ilgilidir. İkincisi de Aka Seyyid Muhammed Ali’ye göre kelimenin aslı Türkçedir ve “*türlü konuların özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter*” anlamına gelir. Muhammed Ali, bunun yanında cönke “büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne” anlamlarını da verir. Şeyh Süleyman Efendi’nin *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* eseri, Hüseyin Kâzım Kadri’nin

Büyük Türk Lügati'nde ve Ziya Şükün'ün Farsça-Türkçe Lügat'inde de aşağı yukarı cönke aynı anlamlar verilmiştir. Veled Çelebi (İzbudak) da bu kelimenin “Tespit etmek, derlemek, ciltlemek” anlamına gelen “cönemek, cönlemek, cünlemek” fiilinden türemiş olduğunu ileri sürmüştür. Cönk kelimesi, Türkçede XV. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır.

Cönkler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır. Daha ziyade şiirleri ihtiva etmekle beraber, tamamının böyle olduğu söylenemez. İçinde bazı dini bilgilerin, hutbe ve vaaz notları gibi mensur metinlerin bulunduğu cönkler de yok değildir.

Cönklerin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Genellikle “Besmele” ile başlanılır.
2. Belli bir ebadı yoktur ve her cönkün ebadı farklıdır. Sözgeşi; 5 X 10, 15 X 23 cm. boyutunda olabilirler.
3. Birden fazla kişi tarafından yazılmış olabilir.
4. Yaprak sayıları ise 10 ilâ 300 arasında değişir.
5. Çoğunda sayfa rakamı yoktur.
6. Aralarında koparılmış sayfalara yahut cönkü okuyanlarca boş kısımlarına yazılmış özel notlara rastlanılır.
7. Önceki yüzyıllara ait cönklerin kâğıtları daha temiz ve iyi terbiye edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda tutulmuş cönklerin kâğıtları ise kirli, kalın ve kaba filigranlıdır. XIX. ve XX. yüzyıla ait cönklerinin kâğıtları ise, pembe, krem, sarı, turuncu, mavi, mor renkte olup aharlıdır. Önceki yıllara ait cönklerde ise aharlı kâğıda sahip cönklere pek rastlanılmaz. Genellikle “Alikurna” yahut “Abadî” adı verilen kâğıt kullanılır.
8. Cönklerde, halk şiirinin dışında divan şairlerinin şiirleri, ilaç tarifleri, gelecek ve nazarla ilgili bilgiler, bilmece ve çözümleri, yemek tarifleri, kişilerin doğum ölüm tarihleri, alacak-verecek hesapları, halk hikâyeleri, Karagöz metinleri, rüya tabirleri, hutbeler, mev'izeler, dualar ve salâvatlar, seyirname, fal, büyü, tılsım ve muskalar, ay tutulması, büyük yangınlar ve sel felaketleri, vefkler, mektuplar, tarihi olayları açıklayan kayıt ve tarihler, tekerlemeler görülür. Bu bakımdan cönkler, içinde her türlü mal bulunan gemilere benzetilmiştir.
9. Şiirler, yazar kişinin bilgi eksikliğinden, unutkanlığından yahut özel tavrından dolayı kimi zaman ölçsüz olabilmektedir.
10. Şiirlerin çoğunun sonunda *temmet* yazılıdır. Başlarına da çoğu zaman türkü, ilâhî, koşma, şarkı, gazel gibi şiirin türünü belirten başlık yazılır. Ancak bilgisizlikten kaynaklanan yanlış isimlendirmeler de görülür.
11. Genellikle şairin adının geçtiği kelimenin üstü çizilidir.
12. Bazılarında parçanın altında henüz ne anlama geldi bilinmeyen (*kâf* ve *yâ*) ibaresi vardır.
13. Çoğunlukla siyah, kahverengi çeşitli tonlarda ve nadiren kırmızı deriyle kaplıdır. Hatta cilt kapağı deri olmayanları dahi vardır ki bunlar genellikle köylerde tutulmuştur.
14. Genellikle tezhipsizdir, ancak bazılarında eğri büğrü cetvel ve satır çizgileri, kaba nakışlar, görülmektedir. Az da olsa bazı cönklerde halk tarzı resim, şekil ve motifler görülür.

15. Büyük şehirlerde yazılmış olan cönklerdeki yazıların çoğu okunaklı ve güzel hat ile yazılmıştır. Anadolu köylerde tutulan cönklerin yazı ve imlâsı bozuktur. Cönklerin imlâsı hususu başlı başına incelenmesi gereken konudur ve imlâ özellikleri onlarca madde altında toplanabilir. Ancak dikkat çekici olanlar şöyle sıralanabilir:

Millî kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi hicrî tarihle 1200'lü yıllara aittir. En çok XIX. ve XX. Yüzyılın başlarında yazılmış olan cönklerin tespiti, arşivlenmesi ve değerlendirilmesi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Hâlbuki edebiyatımızın ve halkbilimimizin en önemli kaynağı olarak bildiğimiz cönkler üzerinde bugüne kadar ferdi birkaç çalışmanın dışında herhangi bir çalışma ortaya konulmamıştır.

Geçmişte, Fuat Köprülü, Sadettin Nüzhet Ergun, Ahmet Talat Onay, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Hikmet İlaydın, Cahit Öztelli, İbrahim Aslanoğlu, Hikmet Dizdaroğlu bu sahada emek sarf etmiş hatırlayabildiğimiz isimlerdir. Yakın zamanda ise, Sabri Koz, Rasim Deniz ve üniversite öğretim üyelerinden Prof. Dr. İsmail Görkem, Prof. Dr. Ali Duymaz, Prof. Dr. Dilaver Düzgün, Prof. Dr. Şeref Boyraz, Doç. Dr. Şahin Köktürk gibi isimleri sayabiliriz. Yapılan çalışmaların bir kısmı kitap, makale, bir kısmı da tez şeklindedir.

Cönkler ne olduğu ve muhtevası üzerinde bugüne kadar M. Şakir Ülkütaşır (Ülkütaşır 1967: 37-41), Müjgân Cumbur (Cumbur 1974: 69-73), İbrahim Aslanoğlu (Aslanoğlu 1976:), Hikmet Dizdaroğlu (Dizdaroğlu 1977: 8183-8184), M. Sabri Koz (Koz 1977: 83-85), Orhan Şaik Gökyay (Gökyay 1993: 73-75), Kutlu Özen (Özen 1992: 10-13), Mehmet Zeki Pakalın (Pakalın 1993: 303), Burhan Paçacıoğlu (Paçacıoğlu 1996: 187-207), ve Doğan Kaya (Kaya 2011: 453-461 / 2012: 9-11) gibi araştırmacılar tarafından önemli bilgiler verilmiştir.

Yapılmış çalışmalarla elbetteki kültürümüze katkı sağlanmıştır ancak söz konusu Türk kültürünün ihyası olunca daha yapılması gereken hamlelerin ve sistemli çalışmaların olacağını da söylememiz gerekir. Bunun için neler yapılabileceği şöyle özetlenebilir:

Mesele üç cepheli olarak karşımızda durmaktadır.

1. Cönklerin tespiti ve toplanması,
2. Cönklerin muhtevalarının ortaya konulması,
3. Cönklerin günümüz alfabesine aktarılması.

Bu maddelerin her biri bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Halli için neler yapılabilir? Önce ilk maddeden başlayalım.

1. Cönklerin tespiti ve toplanması,

Cönklerin buldukları yer olarak dört yer aklımıza gelmektedir: Kütüphaneler, Müzeler, Sahaflar, Şahıslar. İlk ikisi için herhangi bir mesele yoktur. Aldığımız haberlere göre günümüzde kütüphanelerdeki yazma eserlerin hemen hemen tamamı dijital ortama aktarılmıştır ve böylelikle araştırmacılara kullanma kolaylığı sağlanmıştır. Ancak sahaflarda ve kişilerin elinde bulunan cönklerin temini hususunda birtakım sıkıntılarla karşılaşılabilir. İşte burada devletimize iş düşmektedir. Mevcut cönkler satın alınıp Millî Kütüphane Arşivine kazandırılabilir. Öncelikle ülkemizde, kütüphanelerde ve müzelerde bulunan cönklerin muhtevasının tamamının listelenmesi gerekir. Nerede, kaç cönk vardır? Dijital ortama aktarılmış mıdır? Kayıt numaraları nelerdir? Cönklerin hacmi, ebadı nedir ve hangi tarihte tutulmuştur? Üzerlerinde çalışma yapılmış mıdır? Bunları niteleyen bir çizelge hazırlanmalıdır.

2. Cönklerin muhtevalarının ortaya konulması,

Hedefinde cönklerin okunması, metinlerin yayımlanması olan bu projenin tahakkuk etmesi için öncelikle mevcut cönklerin muhtevasının tanıtımı gerekir. Yukarıda da söylediğimiz gibi cönklerde sadece şiirler kayıtlı değildir. Cönklerde, şiirlerin yanında Türk halkbilime katkı sağlayacak pek çok önemli kayıtlar da yer alır. Bu bakımdan, cönkün muhtevasını yansıtacak bir biçimde tanıtımı yapılmalıdır. İlk yapraktan itibaren neler yazılı ise belli bir disiplin içinde tablo şeklinde cönkler araştırmacının kullanımına sunulmalıdır. Bunun için tanıtılacak kısım şiir ise şu metot izlenmelidir:

- a. Şiirin bulunduğu yer ve kayıt numarası,
- b. Şiirin yazılı olduğu yaprak veya yapraklar,
- c. Şairi,
- ç. Şiirin ayağı
- d. Nazım şekli veya türü
- e. Şiirin birimi (kaç dörtlük, kaç beyit, kaç bent olduğu)
- f. Aruz vezni ile yazılmışsa vezni.

3. Cönklerin günümüz alfabetine aktarılması.

Cönklerin kültürümüze kazandırılması projesinin en önemli ayağı bu maddedir. Önce, günümüzde cönk okuyan uzmanlar tespit edilmeli. Önem ve özellik gösteren cönklerden başlamak suretiyle bu cönklerin dijital metinlerinin uzmanlara gönderilmesi ve günümüz alfabetine aktarılması sağlanmalı. Bunda hedef sadece şiirlerin okunması olacağından uzmanın işi pek zor olmayacaktır. Bu biraz da aciliyet gerektirmektedir. Çünkü günümüzde birkaç kişinin ilgi duyduğu ve emek verdiği cönkleri -telaffuz etmek istemiyorum ama- gelecekte okuyan da kalmayacaktır. O yüzden bir bakıma usta-çırak geleneği ile cönk okuyanların sayısı artırılması yoluna gidilmelidir.

Şayet cönklerde şiir dışında bir metinler veya bilgiler de varsa onların da günümüz alfabetine aktarılması sağlanmalıdır.

Teklifler

Bütün bunların hayata geçirilmesi hayal değildir. Yeterki kültürümüz için cönklerin önemi idrak edilsin ve samimi olarak mesai gösterilsin. Çünkü cönklerle sadece şiirlerin yazılı olduğu kaynaklar gözü ile bakmamak gerekir. Cönkler, “Türkçe”miz için en önemli kaynakları başında gelir. Malumdur ki dil bir milletin olmazsa olmazı olan millî kültür unsurudur. Bu bakımdan cönklerdeki âşık edebiyatı metinleri ortaya konulmadan ve o metinler görülmeden hazırlanmış sözlükleri ben “na-tamam sözlük” olarak görmek lâzımdır. Cönklerde bilinmeyen nice şairler yahut bilinen şairlerin bilinmeyen nice şiirleri kayıtlıdır. Bunların gün yüzüne çıkarılmasıyla sanatımızın yüceliği ve güzelliği ortaya çıkacak, Türkçe kelimelerin sayısı kat kat artacak, tarihe, geleneklere, sosyal hayata, millî veya ferdî hislenişlere ait yeni örnekler ortaya çıkacaktır. Cönklerin kültürümüze kazandırılması hususunda onlarca yıl kaybedilmiştir. Artık harekete geçmek gerekir. O halde bu çerçevede neler yapılabilir:

1. Kùltür ve Turizm Bakanlığında, Millî Kùtùphanede yahut Atatùrk Kùltür Merkezinde *Cònk Tespit ve Değerlendirme Komisyonu* oluşturulmalıdır.

2. Cònk Tespit ve Değerlendirme Komisyonu, yılda en öz dört kere toplantı yapmalı, çalışmaların seyrini takip etmelidir.

3. Komisyon, kùtùphane ve mùzelerdeki dijital ortama kaydedilmiş cònkleri Millî Kùtùphanede oluşturulacak arşivde bir araya getirmelidir.

4. Cònkler, komisyon tarafından muhtelif illerdeki Halk Edebiyatı oğretim üyelerinin hizmetine sunulmalı ve yukarıda ikinci maddede sıraladığımız “Cònklerin muhtevalarının ortaya konulması,” maddesindeki hususlar çerçevesinde kullanılır hale getirilmelidir.

5. Cònk okuyacak kişilerin özlük hakları sağlanmalıdır.

Zikredilen ve teklif edilen maddeleri hayata geçirilmesi geçmişle bağlarının sıkı olması şuurunda ve hedefinde olan bir devlet için hiç de zor değildir. řunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Tùrkiye cònklerle meşgul olacak kadrolar vardır. Devlet, bunların sayısı azalmadan harekete geçmelidir.

Kaynakça:

Aslanoğlu. İbrahim, “Geçen Yùzyıllarda Folklorumuza Işık Tutan Kaynaklar”, I. Uluslararası Tùrk Folklor Kongresi Bildirileri, C. 1, Ankara: 1976.

Cumbur. Mùjđân, “Folklor Araştırmalarında Cònklerin Yeri”, I. Uluslararası Tùrk Folkloru Semineri Bildirileri, Ankara: 1974.

Dizdaroğlu. Hikmet, “Cònklerde Güvenirlilik Derecesi”, Tùrk Folklor Araştırmaları, 341. (Aralık 1977).

Gòkyay. Orhan şaik, “Cònk” Md., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993.

Kaya. Doğan, “Âşık Edebiyatının Önemli Yazılı Kaynaklarından Cònkler”, Kùltür ağlayanı, S. 16, (Eylùl-Ekim 2012).

Kaya. Doğan, “Cònklerin Önemi ve Sivas Kaynaklı Cònkler”, Mùjđân Üçer Armağanı, Sivas: 2011.

Koz. M. Sabri, “Cònk” Mad., Tùrk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2, , İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Özen. Kutlu, “Cònk ve Mecmuaların Halk Edebiyatı Araştırmalarındaki Yeri- Sivas Yöresinde Tutulmuş Olan Cònklerin Bazı Özellikleri”, Kızılırmak, S. 1, Sivas: Ocak 1992.

Paçacıoğlu. Burhan, "Bir Cònk İncelemesi", Tùrklük Bilimi Araştırmaları 1996, S. 2, Sivas, 1996.

Pakalın. Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlùđü, C. 1, M. E. B Yay. İstanbul: 1983.

Ülkùtařır, M. şakir, (1967), “Halk Edebiyatı Araştırmalarında Cònklerin Değerı”, *Tùrk Kùltürü*, Sayı 60, Ankara.